

Görkəmli mətnşünas alimin uğuru

*Hər uca rütbədən biliniz, fəqət
Alimin rütbəsi ucadır, əlbət.*

Nizami Gəncəvi

Bu yazımızda zəhmətkeş tədqiqatçı, məhsuldar alim və həyatın ağır yollarından mərdliklə keçən, fəqət heç bir zaman sınımayan həqiqət işığında yoluna davam etməkdə olan gözəl insan, prof. Dr. Azadə xanım Musayevadan bəhs edəcəyik. Türkdilli ədəbiyyatla məşğul olan, maraqlanan istər ölkə daxilində, istərsə də onun hüdudlarından kənarda yaşayan elm adamları onu yaxşı tanıyır. Sözünl əsl mənasında Azadə xanım ömrünün çox hissəsini Orta çağ türkdilli ədəbiyyatın araşdırılmasına həsr etmiş alimlərimizdən biridir. Orta əsrlərə aid əlyazma abidələrini Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsindən və xarici ölkələrdən arayıb üzə çıxardığı hər bir abidəyə ilk ciğir açmış Azadə xanım, bu yolla ədəbiyyatımıza ilk qaynaqlar və gözəl nümunələr bəxş etmişdir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, onun üzə çıxardığı orta əsrə aid əlyazma abidələri, nəşr olunmuş kitab və məqalələri yeni nəsil tədqiqatçılara zəngin material verən ilkin qaynaqdır.

Azərbaycanda 1980-90-cı illərdə sovetlər birliyinin dağılması ilə əlaqədar ictimai, siyasi və iqtisadi nöqteyi-nəzərdən digər sahələr kimi, elm sahəsi də çətinliklərlə qarşı-qarşıya dururdu.

Bu çətin dövrdə maddiyyatı düşünmədən xarici ölkələrdən əlyazmaların surətlərini sifariş verir, gətirir və doğma institutun xəzinələrini bu əlyazmalarla zənginləşdirir, özü də onların üzərində böyük fədakarlıqla işləyirdi. Əlyazma üzərində işləyərkən yeni bir söz, tapıntı ona sanki dünyanı bəxş edirdi. Onu heç nə, heç bir hadisə əlyazma mətnindəki tapıntılar qədər sevindirə bilməmişdir. 1988-89-cu illərdə Rusiya Federasiyası Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun Sankt-Peterburq şəhərindəki Əlyazmalar bölümündə doktoranturada olduğu müddətdə qarşılaşdığı hadisələrin bəzilərinin yeri gəldikcə monoqrafiyalarında xatırlayaraq qeydə almışdır. Belə bir fakta 2007-ci ildə Bakıda nəşr etdirdiyi "XV-XVI əsrlər Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və Xəlili "Firqətnamə"si monoqrafiyasında da rast gəlirik: "Sankt-Peterburq şəhərinin Şərq Əlyazmaları bölümündə doktoranturada bir sıra digər türk abidələri ilə yanaşı,

Xəlili "Firqətnamə"sinin də ilkin olaraq iki nüsxəsini aşkarlamağımız ədəbiyyat tariximiz üçün həqiqətən bir hadisə sayıla bilərdi. Bunlar mənbələrdə anılan, fəqət mətni tədqiqatçılarımızın əlində olmayan dəyərli bir əsərin əlyazmaları idi", — deyə alim qeyd edir. Azadə xanım yüzlərlə məqalə və onlarca ensiklopedik əsərlər, elmi-nəzəri kitablarını gecəgündüz gərgin iş rejimində işləməklə meydana gətirmişdir.

Musayeva Azadə Şahbaz qızı 28 oktyabr 1946-cı ildə Lənkəran şəhərində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini atası Mirzə Şahbaz Həsən oğlu İbrahimliyə almışdır. 1963-68-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsilini davam etdirmiş, 1968-ci ildə həmin universitetin filologiya fakültəsini filoloq, dil-ədəbiyyat müəllimi ixtisası üzrə kursu başa çatdırmışdır.

1974-cü ilin yanvarında AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun (o zaman Respublika Əlyazmalar Fondu) Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinə baş laborant vəzifəsinə qəbul olunmuş, 1977-ci ilin sentyabrında kiçik elmi işçi vəzifəsində çalışmış, 1978-1982-ci illərdə institutun aspiranturasında oxumuşdur. 1982-ci ildə Azərbaycan MEA Şərqşünaslıq İnstitutunun nəzdində "Asiya və Afrika xarici ölkə xalqlarının ədəbiyyatı" ixtisası üzrə "Dədə Ömər Rövşəni və əsərlərinin elmi-tənqidi mətni" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi, alimlik dərəcəsi almışdır.

1985-ci ildə müsabiqədən keçərək böyük elmi işçi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1988-89-cu illərdə Rusiya Federasiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun Sankt-Peterburqda yerləşən Əlyazmalar bölümündə doktoranturada olmuş, orada türk əlyazmalarını araşdırmış və əldə etdiyi bir çox əlyazmaların fotosürətini Əlyazmalar İnstitutuna gətirmişdir. 1991-97-ci illərdə aparıcı elmi işçi vəzifəsində çalışmışdır. 1994-cü ildə "Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılmamış (tekstoloji-filoloji araşdırma) problemləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası işini müdafiəyə təqdim etmiş,

1995-ci ildə "Azərbaycan ədəbiyyatı"— "Asiya və Afrika xarici ölkələri xalqlarının ədəbiyyatı" ixtisası üzrə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almağa layiq görülmüşdür. 1997-ci ilin fevralından baş elmi işçi vəzifəsində çalışmış və 2000-ci ildə baş elmi işçi attestatı almışdır. 2011-ci ildə isə ona AAK tərəfindən professor elmi adı verilmişdir.

1999-cu ildən AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır.

Bir sıra dövlət və özəl universitetlərin dəvətilə Qədim və Orta əsrlər ədəbiyyatı, Türk xalqlarının ədəbiyyatı, Ümumtürk ədəbiyyatı, Mətnşünaslıq, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı, Azərbaycan əlyazma kitabı, Qədim yazılı abidələr və s. ixtisas fənlərindən mühazirələr oxumuşdur. Elmi kadrların hazırlanması yolunda Türk əlyazmaları şöbəsinə rəhbərliklə yanaşı, bir sıra doktorluq, namizədlik, magistr və buraxılış işlərinə elmi məsləhətçi, elmi rəhbər, rəsmi opponent, rəyçi olmuşdur. Bu gün Azadə xanımın 10-dan çox elmlər namizədi adı almış dissertant və aspirantları vardır ki, onlardan bəziləri Əlyazmalar İnstitutunda çalışır, bəziləri isə ali məktəblərdə dərs deməklə yanaşı, elmi fəaliyyətlərini də davam etdirirlər.

Professor Azadə Musayevanın 30 ildən artıq müddət ərzində elmi-pedaqoji çalışmalarının nəticəsi olaraq 7 xüsusi kurs proqramı, metodik göstərişləri, 2 dərs vəsaiti, 10-dan artıq kitab və monoqrafiyası çap olunmuşdur. Bir sıra kitab və monoqrafiyalara redaktor, məsləhətçi, rəyçi olmuşdur. Bir neçə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının üzvü, ekspertidir. 25 ilə yaxındır ki, Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının üzvüdür.

Azərbaycanda orta çağlar Türkiyə ədəbiyyatını, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi və əlyazma əlaqələrini ilkin qaynaqlar əsasında tədqiq edən yeganə elmlər doktoru olan A.Musayeva 200-ə yaxın məqalənin, 20-dən artıq monoqrafik araşdırmanın, dərs vəsaitlərinin müəllifidir. "Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı" (1997), "Əlyazma kitabı və XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı: problemlər, araşdırmalar" (2002), "Dədə Ömər Rövşəni əlyazmaları üzərində araşdırmalar" (2003), "Mətn bilgisi-mətnşünaslıq" (2005), "Ruhi Bağdadi: mühtəvi, həyatı, poetikası və "Divan"ı" (2005), "XV-XVI əsrlər Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və Xəlilinin "Firqətnamə"si" (2007), "Mətnşünaslığın nəzəri və təcrübi əsasları (2007), "Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və

Xəlili "Firqətnamə"si" (2010), "Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Ruhi Bağdadi "Divan"ı" 2-ci cildə (2011), "Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəli və türk "Divan"ı (İlkin qaynaqlar əsasında araşdırmalar və türk "Divan"ı əlyazmalarının müqayisəli mətninin transfoneliterasiyası)". 2 cildə, (2012), "Xarici ölkələrdəki Azərbaycan əlyazmalarının toplu kataloqu". 3 cildə (2012), "Dədə Ömər Rövşəni və Külliyyatı (Əlyazma qaynaqları əsasında filoloji-tekstoloji araşdırmalar, elmi-tənqidi mətnin transfoneliterasiyası, orijinal mətnlər və tərcümələr)" (2013), "Azərbaycan ədəbiyyatının əlyazma qaynaqları (Tekstoloji-filoloji araşdırmalar)". 2 cildə (2013-2014) və s.

Beynəlxalq simpozium, elmi konfrans, ixtisaslaşdırılmış seminarlarda etdiyi çoxlu sayda məruzə və çıxışların mətni müvafiq məcmuələrdə nəşr olunmuşdur.

Dədə Ömər Rövşəni ilə bağlı əsər Azadə xanımın ilk böyük tədqiqat işi olub. "Dədə Ömər Rövşəni və Külliyyatı" (Əlyazma qaynaqları əsasında filoloji-tekstoloji araşdırmalar, elmi-tənqidi mətnin transfoneliterasiyası, orijinal mətnlər və tərcümələr) kitabı isə bu istiqamətdə adından da göründüyü kimi həcmcə daha geniş, məzmunca daha əhatəli ikinci mükəmməl nəşrdir.

Mərhum akademik Həmid Araslı 10 yanvar 1982-ci il ildə "Dədə Ömər Rövşəni əlyazmaları ilə bağlı araşdırmalar haqqında" adlı rəydə yazır: "Azadə Musayevanın əsəri dil və ictimai fikir tariximizin öyrənilməsi, eləcə də ədəbi əlaqələr baxımından son dərəcə əhəmiyyətli bir mövzuya həsr olunmuşdur. A.Musayeva görkəmli türk şairlərindən olan Dədə Ömər Rövşəni əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamağı qarşısına məqsəd qoymuş, yazıçının həyat və şəxsiyyəti haqqında olan mülahizələri dəqiqləşdirməyə və ilk dəfə olaraq elmi-tərcüməni halını öyrənməyə çalışmışdır. Uzun və səmərəli tədqiqatı nəticəsində müəllif müəyyənləşdirmişdir ki, Dədə Ömər Rövşəninin əgər uşaqlıq illəri və təhsili Türkiyədə keçmişsə də, əsas fəaliyyəti Azərbaycanla bağlı olmuşdur. O, Bakı, Gəncə, Bərdə, Ərdəbilə yaşamış və nəhayət, ömrünün son iyirmi beş ilini Təbrizdə keçirərək, orada da vəfat etmişdir. Görkəmli Azərbaycan alimi və müfəkkiri Seyid Yəhya Bakuvinin istedadlı tələbəsi olan Dədə Ömər Rövşəni onun dini-fəlsəfi görüşlərini davam və inkişaf etdirərək Yaxın Şərqdə öz adı ilə məşhur olan bir təriqətin əsasını qoymuşdur. Eyni zamanda, Bərdəli Gülşəni kimi Yaxın Şərq tarixində tanınmış görkəmli Azərbaycan şairinin yetişməsində mühüm rol oynamışdır".

A.Musayeva şairin əsərləri üzərində geniş tədqiqat aparmaq üçün birinci növbədə bu əsərlərin doğru-düzgün tənqidi mətnini müəyyənləşdirməyi vacib bilmiş, dünya kitabxanalarında mövcud olan 45 əlyazma nüsxəsindən yeddisini seçərək bunların əsasında şairin əsərlərinin tənqidi mətnini tərtib etmişdir. Bu tənqidi mətnin tərtibində Əlyazmaları Fondunda saxlanılan XVI əsr Bakı nüsxəsi əsas götürülmüşdür. Tədqiqatçı bu nüsxəni Vatikan (ikinci nüsxə kimi), Leningrad (indiki Sankt-Peterburq), Göyçay, Topqayı, Marburq və İsveçin Uppsala Universiteti kitabxanasındakı nüsxə ilə tutuşdurmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sankt-Peterburq nüsxəsini ilk dəfə Azadə xanım üzə çıxarmış, Göyçay nüsxəsi haqqında da ilk dəfə məlumat vermişdir. Bu nüsxələr üzərində son dərəcə diqqətlə çalışan A.Musayeva şairin əsərlərinin tənqidi mətnini yüksək səviyyədə elm aləminə təqdim edə bilmişdir. Azadə xanım "Xarici ölkələrdəki Azərbaycan Əlyazmalarının

Toplu Kataloqu (Şərq əlyazma kataloqları əsasında)" adlı üç cildlik kataloq tərtib etmişdir. Toplu kataloqun hazırlanması işi mərhələ-mərhələ həyata keçirilib. Öncə Şərq əlyazma kataloqlarının bibliografiyası hazırlanıb. Sonra Azərbaycan, Özbəkistan, Tacikistan, Rusiya Federasiyası, İran, Türkiyə, Hindistan, İtaliya, İngiltərə, İsveç, İrlandiya, Almaniya, Fransa və başqa bir sıra xarici ölkələrin kitabxana, muzey və əlyazma xəzinələrindəki əlyazmalarının təsvirini daxil etdiyi Şərq əlyazmaları kataloqları əsasında saxlandıqları məkanları məkanlara görə 12.000-dən artıq nüsxəsindən məlumatları özündə əks etdirən bibliografik kartoteka tərtib edilmişdir. Daha sonra əlifba sırası ilə müəlliflərə görə sistemə salınmışdır.

Azadə Musayeva xaricdəki əlyazmaları ilə bağlı axtarışlarını davam etdirir. Bu gərgin əməyin nəticəsidir ki, bu gün nəşr olunan "Xarici ölkələrdəki Azərbaycan Əlyazmalarının Toplu Kataloqunda" 685 azərbaycanlı müəllifin dünya əlyazma xəzinələri və kitabxanalarında saxlanan əlyazmalarının 150-dən artıq mənbədən toplanmış 10.000-dən artıq nüsxəsi təsvir olunmuşdur. Toplu kataloq azərbaycanlı müəlliflərin dünyaya səpələnmiş əlyazmaları haqqında məlumatları sistemli şəkildə əks etdirən ilk nəşridir. Burada yalnız azərbaycanlı müəlliflərin deyil, həm də onlarla bağlı olan müəlliflərin, əsərlərin əlyazma nüsxələrinin təsviri verilmişdir.

Görkəmli mətnşünas alim Azadə Musayeva 45 ildir ki, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda işləyir. O, ömrünün böyük bir hissəsini tədqiqatçı-alim kimi xalqımızın mənəvi sərvəti olan Orta əsr əlyazmalarına həsr edib. Gənc elmi kadrların hazırlanmasında Azadə xanımın əvəzsiz əməyi vardır. Mətnşünaslıq sahəsində əməyi olan iki alim qadın tanınırsa, onun birincisi professor Azadə Musayevadır. Azərbaycan elminə təmənnaş xidmət edən əsl elm fədailərini tanımaq, onların qədrini bilmək borcumuzdur.

Aybəniz RƏHİMOVA,
AMEA M.Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.
Rübabə ŞİRİNOVA,
AMEA M.Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.